

Grepl, Miroslav

K podstatě větných typů v slovanských jazycích

In: *Otázky slovanské syntaxe. II, Sborník symposia "Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj"*, Brno 20.-22.10.1966. Bauer, Jaroslav (editor). Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1968, pp. 21-30

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120039>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

**OBECNÁ PROBLEMATIKA
STRUKTURNÍCH TYPŮ SLOVANSKÉ VĚTY**

K PODSTATĚ VĚTNÝCH TYPŮ V SLOVANSKÝCH JAZYCÍCH

1. Strukturálně funkční lingvistika dospěla postupně k pojetí věty jako specifické jednotky jazykového systému.¹ Její specifičnost (proti např. slovu a slovnímu spojení, k nímž má řádově nejbližší) je dána predikací. Explicitním vyjádřením predikace bývá VF včetně tzv. nulové spony.²

1.1. Už pouhá empirie ovšem ukazuje, že stavba predikačního jádra takto chápané věty má i v jednom jazyce několikerou strukturu. Tyto různé stavební struktury je třeba pokládat za větné typy: jsou to vlastně konkrétní podoby věty. Větné typy jsou jednotkami syntaktické roviny jazykového systému, v níž tvoří jistou soustavu (díličí systém). Každý z nich představuje jednotku vymezenou sémanticky i formálně, a to právě ve vztahu k typům jiným, tj. jednotku definovatelnou v rámci té soustavy, kterou vytvářejí. Větný typ má povahu abstraktního schématu, které se realizuje v konkrétních výpovědích a přitom se může vlivem různých podmínek různě modifikovat (viz 4.). Bylo by proto možno definovat větný typ také jako množinu výpovědí tvořených podle jednoho větného schématu. Zachycení větného typu pomocí nějaké formalizační soustavy, tj. jeho formalizaci pomocí systému symbolů; lze označit jako větný vzorec.

Je třeba zdůraznit, že větné typy jsou skutečné jednotky jazykového systému, konkrétně pak jeho syntaktické roviny. Nejsou to tedy jen umělé „konstrukty“, tj. výsledky nějaké lingvistické operace nebo experimentu. Jejich reálná existence je prokázána jak empirií, tak zejména historickým vývojem (srovn. ref. J. Bauera).

1.2. Větné typy mají být předmětem našeho zkoumání na tomto symposiu. Předpokladem pro jejich konfrontaci v rámci slovanských jazyků a pro studium jejich vývoje je ovšem jejich vzájemné vymezení a zachycení pomocí větných vzorců. To je úkol nesnadný. Žádoucí objektivitu a systémové úplnosti může být dosaženo jen tehdy, budou-li zvolená kritéria respektovat skutečně základní znaky (vlastnosti) zkoumaného objektu, tj. znaky větných typů v jazycích slovanských. Nemohou to proto být kritéria subjektivistická,

¹ Viz např. V. Mathesius, *O soustavném rozboru jazykovém*, Čeština a obecný jazykozpyt, Praha 1947, str. 172.

² Stranou ponecháváme tu nedořešenou otázku o systémové povaze nominálních jednočlenných vět. Těto otázce věnoval v poslední době pozornost R. Mrázek, *K otázce větných schémat a typů, zvláště neslovesných*, SaS XXIII, 1962, str. 21–36 a obírá se jí také K. Horálek v článku *K teorii věty*, SaS XXVI, 1965, str. 213–217. Oba autoři považují nominální věty za jednotky jazyka (jazykového systému).

aprioristická ani kritéria násilně aplikovaná na slovanské jazyky zvnějška podle jazyka (nebo jazyků) jim vzdálených.

Bylo už řečeno, že větné typy jsou dány různou stavbou (strukturou) jejich predikačního jádra. Vymezení větných typů je proto především záležitostí stanovení konstitutivních rysů formujících tato predikační jádra.

Stanovit konstitutivní rysy (prvky) větných typů můžeme podle našeho názoru jen na základě analýzy konkrétních výpovědí. A protože nám nejde o nějaké větné typy vůbec, na slovanském materiálu jen ilustrované, nýbrž právě o větné typy jazyků slovanských, musí základnu pro takovou analýzu tvořit výpovědi v těchto jazycích. Jen tak se vyhneme tomu, že při stanovení konstitutivních rysů nebudou pominuty právě ty, které jsou pro větné typy v těchto jazycích specifické. To je také podle našeho názoru nezbytná podmínka pro zachycení větných typů nejen v jejich relativní úplnosti, ale i v jejich vzájemných systémových relacích a objektivní hierarchizaci. Popis soustavy větných typů v jednom jazyce nemůže proto být jen záležitostí postupů deduktivních.

Už z toho, co bylo dosud řečeno obecně o podstatě větných typů i o jejich systémové vázanosti, vyplývá vcelku zřetelně, že je nelze mechanicky ztotožnit s tím, co nazývá transformační gramatika jádrové věty. Jde totiž za prvé o to, že dvě konstrukce, které se z hlediska transformační gramatiky jeví jako vztah transformace, tj. jako vztah věta jádrová a její transformát, představují často z hlediska strukturálně funkčního dva větné typy, neboť stavba jejich predikačního jádra je různá, odpovídá různým větným vzorcům. Tak je tomu např. u dvojice *Teď už žijeme lépe* → *Teď už se nám žije lépe*. Predikační jádro prvního typu je tvořeno podle vzorce VFpers + ADVmod, druhého typu podle vzorce VFimpers refl + ADVmod. Za druhé pak je třeba vzít v úvahu to, že tzv. jádrové věty bývají lineárně kladeny vedle sebe. Tak se ovšem zcela pomíjí zřetel k jejich vzájemnému postavení v syntaktickém systému, nemluvě už vůbec o aspektu funkčním.

1.3. Charakter slovanské věty lze podle našeho názoru nejlépe vystihnout symbolem VF (tedy nikoli např. symbolem S + P nebo NP + VP apod.). Tento symbol totiž subsumuje nejen větné typy dvojjmenné, ale i jednočlenné, které jsou pro slovanské jazyky specifické a nemohou být při popisu soustavy větných typů odsouvány stranou.

Při vymezení jednotlivých typů navzájem zdá se pak nejvhodnější se zřením k jazykům slovanským respektovat následující čtyři konstitutivní rysy: 1. Jednočlennost—dvojjmennost. Tento rys se jeví pro slovanské jazyky jako nejzávažnější a odráží se výrazně ve ztvárnění predikačního jádra. Lze ho formálně vystihnout opozicí VFpers—VFimpers. 2. Způsob realizace holého predikátu. Jde tu o protiklad vyjádřený symboly VFcop + N, ADJ nebo ADV—VFnecop. 3. Aspekt agentnosti. Tu jde o to, zda děj slovesný je pojat jako agentní, tj. tak, že činitel (agens) je gramatickým podmětem věty, nebo zda je pojat jako deagentní, tj. tak, že agens je odsunut z místa gramatického podmětu: buď se nevyjadřuje vůbec, nebo je vyjádřen jinak než nominativem substantiva. *Dělníci opravují střechu* × *Střecha se opravuje*; *Matematiku jsem studoval lehce* × *Matematika se mi studovala lehce* aj. Také v jednočlenných větách vystupuje deagentnost jako konstitutivní rys do popředí. Zde se dostává ovšem do opozice nikoli s agentností, nýbrž s ryzí bezagentností. Srovn.: *Dnes prší* × *Dnes se nepracuje*; *Zítřa má mrznout* × *Zítřa*

se má orat. Je třeba zdůraznit, že aspekt deagentnosti prostupuje jak věty dvojčlenné, tak jednočlenné.

Typickým formálním prostředkem vyjádření deagentnosti v češtině je reflexivní tvar slovesný. Uplatňuje se jak ve větách dvojčlenných (*Střecha se opravuje, Matematika se mi studovala lehce*), tak ve větách jednočlenných (*O tom se hodně mluví, Sedí se mi dobře* aj.).³ Lze tedy aspekt deagentnosti v protikladu k jinému pojetí děje (agentnímu nebo ryze bezagentnímu) vyjádřit symboly VFrefl × VFnerfl.

Reflexivní tvar slovesný je typickým signálem deagentnosti i v jiných jazycích slovanských. Uplatňuje se tu ovšem v různé míře. Poměrně silně rozšířen je v polštině (zde i u sloves seponových) a v jazycích jihoslovanských. Méně frekventovaný je v jazycích východoslovanských, ale i zde má své uplatnění. Tak v ruštině jsou kromě tzv. reflexivního pasíva možné i jiné konstrukce s reflexivním tvarem slovesným signalizujícími deagentní děje. Srovn: *дочь вспомнилась матери, мне так думается* aj. Mimo to se ovšem dají deagentně pojaté děje v jistých případech vyjadřovat i jinak, např. tvary tzv. opisného pasíva (*Jsem stále napomínán, Střecha je opravována, O tom je teď hodně diskutováno*) nebo v ruštině také např. konstrukcemi typu *сегодня не уграют, об этом сейчас много говорят* aj. Bylo by proto záhodno stanovit pro deagentivum, tj. pro slovesné tvary signalizující deagentně pojaté děje, symbol obecnější než VFrefl. Tento symbol totiž postihuje jen jeden, třebaže typický a ve slovanských jazycích značně rozšířený prostředek vyjadřování deagentnosti.

4. Počet obligátních prvků konstituujících predikát daného větného typu. Zde jde o aspekt intence slovesa.

Při vymezování větných typů je třeba přirozeně přihlížet nejen ke zmíněným konstitutivním rysům samým, ale i k jejich hierarchizaci. Ta je naznačena uvedenou posloupností. Její respektování umožňuje totiž vidět i vzájemné vztahy mezi větnými typy a jejich vertikální rozložení. Je také zřejmé, že pro účely konfrontační je třeba na základě uvedených konstitutivních rysů zachytit systém větných typů v každém jednotlivém jazyce zvlášť.

Pokusíme se teď ukázat, jak lze podle uvedených kritérií postihnout soustavu větných typů jednočlenných vět slovesných v češtině.

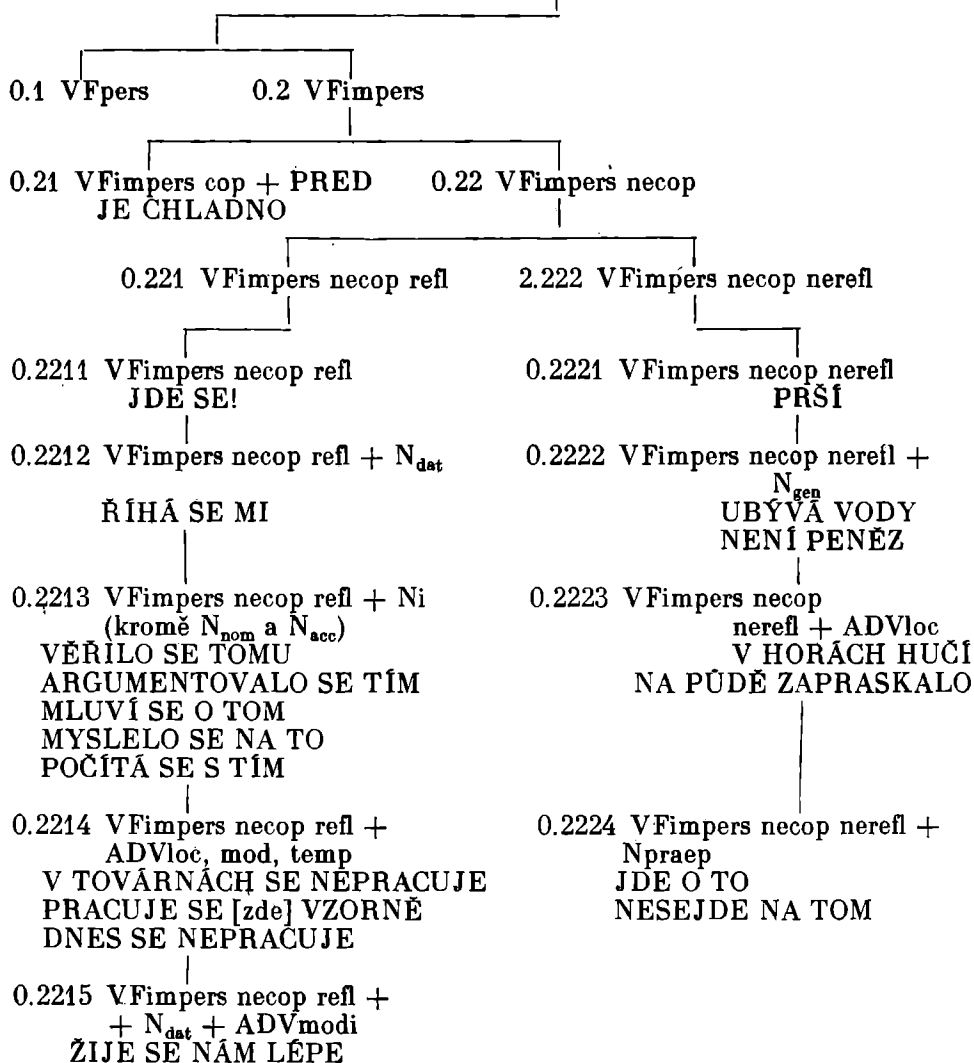
Obdobně lze podle uvedených kritérií popsat i systém větných typů dvojčlenných.

Jak vyplývá z našeho schématu, jsou větné typy navzájem systematizovány nejen horizontálně, ale i vertikálně. Na úrovni 0.0000 jde např. o systematizaci horizontální, respektující všechny čtyři konstitutivní rysy. Dostáváme tak v rámci jednočlenných vět slovesných pro češtinu celkem devět větných typů — stojících vedle sebe a ani z hlediska transformačních postupů navzájem netransformovatelných.

Vertikální členění je dáno počtem konstitutivních rysů, které bereme při vymezování větných typů v úvahu. Eliminací jednotlivých konstitutivních rysů od zdola dospíváme k menšímu počtu větných typů obecnější (abstraktnější) povahy. Naopak přidáváním konstitutivních prvků od shora dostáváme

³ Je proto třeba podtrhnout, že reflexivní slovesný tvar není specifikovaným signálem impersonálnosti, jak se často tvrdí. Jeho běžné užívání ve větách dvojčlenných to jasně dokazuje. Je to signál deagentnosti, který má ve větách dvojčlenných přirozeně povahu personální (např. *Peníze se vydávají dnes na studijním oddělení*), v jednočlenných pak podobu impersonální (*Na to se zapomnělo, Žilo se nám špatně*).

0. VF (Obecný symbol pro VĚTU)

větné typy stále konkrétnější. Pro naše účely, tj. pro účely konfrontační v rámci slovanských jazyků, je žádoucí zachytit soustavu větných typů v co možná nejširším záběru. Nejde tedy o to, dospět k typu nejobecnějšímu, nejabstraktnějšímu, společnému všem jazykům slovanským a nejen jim. Na takové úrovni už není totiž co srovnávat, protože je tu takřka naprostá identita. Jinými slovy řečeno, bylo by už třeba upustit od často neplodných úvah nad větou *Kočka líže mléko*, představující jeden z nejobecnějších větných typů společných všem slovanským jazykům bez rozdílu. Naopak čím více

jdeme „dolů“ k typům konkrétnějším, tím větší jsou difference mezi jednotlivými slovanskými jazyky (v identitě typů a v jejich formálním ztvárnění, ve funkčním využití a stylistickém zařazení atd.), a zde je podle našeho názoru vlastní pole konfrontačního bádání.

K našemu schématu je třeba připojit ještě několik doplňujících poznámek.

a) Ve větném typu 0.2223 (*V horách hučí*) je ADVloc opravdu konstitutivním elementem. Na to ukazují nejen sám fakt, že samotné *Hučí* nepředstavuje kontextově nepodmíněné autonomní sdělení, ale i možnost transformovatelnosti. Také typ 0.2221 (*Prší*) může být rozvit ADVloc, zde je to však už prvek fakultativní (nekonstitutivní). O tom svědčí způsob transformace: kdežto konstrukci *V horách hučí* je možno zpětně transformovat v konstrukci dvojčlennou *Hory hučí*, nelze tutéž transformaci provést v typu druhém: *V horách prší* → *Hory prší*. Konstitutivnost ADVloc v typu 0.2223 nevyplývá direktně z valence slovesa, ale z toho, že je to vlastně nositel predikovaného příznaku, tedy jakýsi nesubstantivní subjekt (viz příslušnou transformaci).

b) Větný typ 0.2211 se realizuje jako kontextově nezávislý obvykle v modální platnosti výzvové (imperativní): *Jde se!* = jděme! jděte! atp.

2. Větné typy nemusejí být bezprostředním východiskem výpovědní realizace. Mohou to být i jejich varianty, tj. větné typy obohacené o další rozvíjející (fakultativní) elementy.

2.1. Samo rozvíjení větného vzorce není záležitost promluvovalá, neboť způsoby rozvíjení jsou formulovatelné obecnými pravidly.⁴ Takto vzniklé konstrukce je třeba chápat jako varianty příslušného větného typu, eventuálně jako podtypy daného typu. I ony představují abstraktní schéma, formalizovatelné a typizovatelné, které může být východiskem pro jistou množinu výpovědních realizací. Z hlediska porovnávacího jsou často právě tyto varianty větných typů zajímavější a pozoruhodnější než typy samé, neboť difference mezi jednotlivými slovanskými jazyky jsou tu větší a výraznější (srovn. např. odpovídající české a ruské konstrukce s doplňkem substantivním nebo infinitivním).

2.2. Od zmíněných variant větných typů je třeba odlišovat modální derivace. Nejde tu o aspekt tzv. postojové (vztahové) modality (k tomu viz 3), nýbrž o aspekt tzv. modality volní (nutnostní a možnostní) a pak také o derivace na ose klad—zápor. Vyjadřování dějů pojatých jako nutné nebo možné realizuje se v jednotlivých slovanských jazycích způsoby a prostředky značně odlišnými a konfrontační studium musí tyto derivace vzít v úvahu. Totéž se týká vztahu klad—zápor.

Při modálních derivacích dochází nejednou ke změně větného typu. Tak např. v ruštině se velmi často závazně mění konstrukce dvojčlenná v jednočlennou (srovn. ruské *Мне еще письмо писать* proti českému *Musím ještě napsat dopis* aj.). Totéž je možné v jistém funkčně stylistickém omezení také v češtině: *Nebudu moci přijet* || *Nebude mi možno přijet* aj.

Podobně i při derivacích na ose klad—zápor může docházet ke změně větného typu. Srovnaj např. v češtině: *Byly na to peníze* × *Nebyly na to peníze* || *Nebylo na to peněz* aj.

⁴ Viz k tomu též Fr. Daneš, *On the Three-Level Approach to Syntax*, *Travaux linguistiques de Prague* I, 1964, str. 231n.

2.3. Při odlišování větných typů od jejich variant a derivací, tj. z našeho hlediska při zjišťování obligátnosti komponentů konstituujících predikát daného větného typu, může být s úspěchem využito transformačních operací. Zdá se nám vůbec, že právě zde je hlavní oblast pro aplikaci transformačních postupů při popisu syntaktického systému. Je totiž známo, že při stejných povrchových strukturách může mít též komponent různou úlohu v jejich stavbě. Transformační operace mohou tuto různost odhalit a přispět tak k objektivnější interpretaci. Chci to zde ilustrovat na konstrukcích s tzv. volným dativem (Ndat).

V konstrukcích *V hlavě mi hučí* a *V horách se mi dýchá lépe* zdá se být Ndat ze první pohled identický. (Bývá také často chápán v obou případech jako tzv. dativ subjektivý.) Avšak možnost transformovatelnosti druhé konstrukce: *V horách se mi dýchá lépe* → *V horách dýchám lépe* a nemožnost stejné transformace první konstrukce: *V hlavě mi hučí* → *(já) hučím v hlavě* (naopak možnost jiné transformace této konstrukce: *V hlavě mi hučí* → *Má hlava hučí*) ukazuje nejen na to, že jde o dva různé větné typy, ale zřetelně i na to, že v nich má Ndat různé funkce a pozici: V typu *V horách se mi dýchá lépe* jde vskutku o dativ subjektivý, kdežto v typu *Hučí mi v hlavě* jde o dativ posesivní.

Obdobně je tomu v dvojčlenném typu při analýze konstrukcí *Matematika mi šla lehce*. V prvním případě můžeme danou konstrukci transformovat v konstrukci *Matematiku jsem studoval lehce*, kdežto v druhém případě taková transformace možná není. Nelze tedy Ndat v druhé konstrukci interpretovat jako dativ subjektivý, ale jako dativ adverbialní.

Transformační operace nám ovšem pomáhají odhalit i rozdíly závažnější. Tak např. konstrukce typu *Říhá se mi* (naš typ 0.2212) a konstrukce typu *zdá se mi* (*napadá mi, přihodilo se mi...*) se zdají identické. Jsou také obě běžně v gramatikách označovány jako jednočlenné typy. Avšak transformační operace nás vedou k jejich vzájemnému ostrému odlišení. Konstrukce *Říhá se mi* je zpětně transformatelná v konstrukci *(já) říhám*, kdežto konstrukce *Zdá se mi* takové transformace schopná není. To nás nutí k další analýze, jejímž výsledkem je zjištění, že konstrukce typu *Zdá se mi* vůbec není jednočlenná věta, nýbrž věta dvojčlenná, se závazným podmětem, vyjádřeným ovšem různě: zájmenem *to* (*To se mi nezdá*), nebo konkrétním podmětem (*Ta věc se mi nezdá*), nebo (velice často) vedlejší větou podmětovou (*Zdá se mi, že bude pršet*). Podmět tu však vždy nějak vyjádřen být musí, bez něho sama konstrukce *Zdá se mi* neexistuje.

Transformační operace nepředstavují ovšem jediný možný metodologický postup v této oblasti. Lze použít i postupů jiných, např. právě metody porovnávací. Tou lze totiž úlohu Ndat např. v konstrukci *Hučí mi v hlavě* zjistit stejně dobře jako pomocí transformace: srovn. české *Hučí mi v hlavě* proti ruskému *У меня в голове шумит*.

Na druhé straně je třeba otevřeně říci, že použití transformačních operací není absolutní. Jsou silně omezeny lexikálním obsazením (srovn. např. *Je mi smutno* → *Jsem smutný*, ale *Je mi nevolno* → *Jsem nevolný*), a zejména pak jsou podmíněny systémovými rysy daného jazyka, a to i na nižších úrovních než syntaktické. Často se např. při transformačních popisech operuje transformací aktivní konstrukce → pasivní konstrukce (konkrétně např. *архитектор*

строить дом → *дом строится архитектором*). Avšak je zřejmé, že takto nelze v ruštině transformovat všechny aktivní konstrukce s přechodným slovesem, např. větu *друзья меня приглашают на прогулку*. To nás přirozeně nutí k tomu, abychom úlohu transformačních postupů při popisu systému větných typů neabsolutizovali, tj. nechápali je jako postupy, které mohou jiné postupy při strukturálním popise a hlavně výkladu syntaktického systému plně nahradit.

3. Problematika větných typů se podle našeho názoru nevyčerpává jen zjišťováním a popisem struktur v rovině syntagmaticko-predikační. Je tu ještě velmi důležitá rovina modální stavby, do níž se všechny tyto větné typy promítají. Jde samozřejmě o onu obecnou modálnost postojovou (vztahovou), tj. o způsob realizace postoje (vztahu) mluvčího k sdělované skutečnosti (tedy nikoli o užší, tzv. volní modalitu — viz 2.2.). Tato „vztahová“ modálnost je rovněž specifickým rysem každé věty.

Stavebními prvky věty v rovině modální jsou slovesný modus, druh koncové intonace (tj. buď konkluzivní kadence nebo antikadence) a eventuálně tzv. obsahová částice.

Kombinacemi těchto stavebních prvků vznikají základní modální schémata, tj. větné typy v rovině modální stavby, tradičně v gramatikách označované jako věty oznamovací, tázací, rozkazovací a přací.

Tyto modální typy představují čtyři různé podoby obecného vzorce VĚTY v modální rovině:

(PART) + MODUS + KONKLUZIVNÍ KADENCE

Jak patrně z vzorce, pokládáme za konstitutivní prvek větného typu v modální rovině také intonaci, přesněji řečeno druh koncové intonace. Intonace sama totiž, tj. jakékoli zvlnění tónové výšky hlasu, je pouze signálem větného úseku (vnitřního nebo koncového), neboli je prostředkem frázování projevu. Potud je intonace záležitostí výstavby promluvy (parole). Avšak druhů koncové intonace je využito v jazyce v kombinaci se slovesným modem jako konstitutivního prvku k výstavbě větných typů v modální rovině. V tomto aspektu se už intonace stává záležitostí jazykového systému (langue).

Tato úloha intonace vynikne zejména při porovnávání takových větných typů, které se od sebe neliší slovesným modem. Tak je tomu např. v opozici věta oznamovací: věta tázací (tzv. zjišťovací otázka). Oba typy mají společný jeden z uvedených konstitutivních prvků, tj. slovesný modus, a liší se od sebe tedy v druhém prvku, tj. právě v druhu intonace. Základní větný vzorec oznamovací věty je dán kombinací **indikativ + konkluzivní kadence**:

При je dou od po le dne

$$\text{---} \quad \overline{\text{A}} \quad \overline{\text{B}} \quad \frac{\text{I}}{\text{C}} \quad \frac{\text{---}}{\text{x}} \quad \frac{\text{---}}{\text{x}} \quad \overline{\text{D}}$$

Základní vzorec věty tázací představuje schéma **indikativ + antikadence**:¹

Při je dou od po le dne?

$$\text{---} \frac{\text{A}}{\text{---}} \frac{\text{B}}{\text{---}} \frac{\text{C}}{\text{---}} \frac{\text{x}}{\text{---}} \frac{\text{x}}{\text{---}} \frac{\text{D}}{\text{---}}$$

Stane-li se složkou schématu tázací věty tázací partikule, ztrácí intonace roli distinktivního rysu. Tázací partikule totiž diferencuje tázací větu od věty oznamovací natolik výrazně, že tázací věta v takovém případě nejen nemá, ale ani nemůže mít tázací intonaci, tj. antikadenci, a je uzavřena konkluzivní kadencí jako věta oznamovací. Jde ovšem o konkluzivní kadenci stoupavě-klesavou, tj. příznakovou, typickou pro oznamovací věty zvolací. Srov.:

Při je dou od po le dne!

$$\text{---} \frac{\text{A}}{\text{---}} \frac{\text{B}}{\text{---}} \frac{\text{C}}{\text{---}} \frac{\text{x}}{\text{---}} \frac{\text{x}}{\text{---}} \frac{\text{D}}{\text{---}}$$

Vzorec takové tázací věty je potom: **partikule + indikativ + konkluzivní kadence**:

Zdalipak při je dou od po le dne?

$$\text{---} \frac{\text{A}}{\text{---}} \frac{\text{B}}{\text{---}} \frac{\text{C}}{\text{---}} \frac{\text{x}}{\text{---}} \frac{\text{x}}{\text{---}} \frac{\text{D}}{\text{---}}$$

Podobné konfrontace zcela zřetelně ukazují na to, že druhy koncových kadencí jsou důležitým konstitutivním prvkem ve struktuře větných typů v modální rovině a že musejí být brány v úvahu při jejich vzájemném vymezování.

Zkoumání větných typů a jejich variant v rovině modální, jejich popis a konfrontace v rámci slovanských jazyků je úkol stejně závažný a naléhavý jako studium větných typů v rovině gramaticko-predikační. Rozdíly v jejich struktuře jsou natolik rozmanité a výrazné, že je typologickosrovnávací syntax nemůže pomíjet.⁵

Přeřazování jejich studia z oblasti syntaxe do teorie promluvy je neodůvodněné, a znamená nadto jen odsouvání tohoto úkolu, nikoli jeho řešení.

4. Už jsme se zmínili o tom, že při realizaci větných typů ve výpovědi dochází často k jejich promluvovým modifikacím. Tyto modifikáty jsou podmíněny v podstatě třemi faktory: situací a kontextem, do nichž je výpověď začleněna (sem patří např. mj. různé případy elipsy), nedostatkem větné perspektivy mluvčího (sem patří různé druhy opakování, anakolutů, kontaktové výrazy atd.) a motivací emocionální (tu vystupují do popředí zejména různé druhy transpozice celých větných schémat nebo jejich komponentů).⁶ Také

⁵ Pro češtinu viz jejich popis v práci J. Bauera—M. Grepla, *Skladba spisovně češtiny*, Praha 1967.

⁶ Viz k tomu M. Grepl, *Emocionálně motivované aktualizace v syntaktické struktuře výpovědi*, Praha 1967.

tyto modifikáty (pokud nejde o modifikace zcela aktuální a ryze individuální) mohou být v různém stupni stabilizované, a tudíž typizovatelné a klasifikovatelné. Zejména emocionálně motivované modifikace větných struktur v rovině gramaticko-predikační a modální představují zhusta nadindividuální konstrukce, schopné zobecnění, popisu a klasifikace. I jim by proto v další perspektivě měla být věnována pozornost, a to jak v jednotlivých jazycích, tak z hlediska porovnávacího. Vždyť tu jde o uplatnění hlediska funkčního, na které po právu česká lingvistická tradice klade velký důraz.

Mimo to je třeba vzít v úvahu i to, že některé promluvvové modifikáty natolik zobecněly, že nabyly povahy typu (omezeného ovšem téměř vždy lexikálně i stylisticky). Srov. např. takové české konstrukce, jako: *kam myslíš že šel?* (*s kým myslíš že mluvil?*, *kdo myslíš že to byl?* apod.) nebo *nebylo s kým promluvit*, *neměl čím zaplatit* aj.

К СУЩНОСТИ ТИПОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

Специфичность обобщенно понимаемого ПРЕДЛОЖЕНИЯ в славянских языках, по мнению автора, лучше всего может быть передана с помощью символа VF (verbum finitum), а не двусоставного символа, например, S + P или NP — VP и т. п. Дело в том, что символ VF учитывает также реальное наличие односоставных (бессубъектных) глагольных конструкций. (Т. наз. номинальные и междометные односоставные предложения оставляются автором в стороне.)

Типами предложения автор считает разные по своему строю структуры предикативного ядра (предикативной основы): собственно говоря, это конкретные разновидности обобщенно понимаемого предложения. Типы предложения поддаются формализации посредством символов; таким образом применительно к каждому типу мы получаем соответствующую формулу предложения. Типы предложения являются единицами языковой системы. Они реализуются в конкретных высказываниях, основных единицах речи, причем могут происходить те или другие их речевые модификации.

Затруднительно установить конститутивные элементы (черты) типов предложения. При этом необходимо считаться со спецификой строя предложения в славянских языках. Кажется, что при определении фразовых типов целесообразно принимать во внимание следующие четыре конститутивных черты: 1. Односоставность — двусоставность (VP pers — VP impers). 2. Связочность — несвязочность (VF cop — VF non cop, т. е. связочный: знаменательный глагол). 3. Агенность — деагенность. В последней оппозиции речь идет о том, воспринимается ли действие как агенсное, т. е. имеющее своего производителя (агенса), выступающего в роли грамматического субъекта, или же это действие мыслится как деагенное, т. е. такое, что агент отодвигнут с места грамматического субъекта: притом он либо вовсе не выражается, либо получает иное выражение, чем именительным падежом существительного (*Dělníci opravují střechu* × *Střecha se opravuje*; *Matematiku jsem studoval lehce* × *Matematika se mi studovala lehce*). Также в односоставных предложениях деагенность выступает на передний план в качестве конститутивной черты. Здесь она, конечно, попадает во взаимоотношение и противопоставление не с агенностью, а с чистой безагенностью. Ср. *Dnes prší* × *Dnes se nepracuje*; *Zítřa má mrznout* × *Zítřa se máorat*. Нужно подчеркнуть, что аспект деагенности пронизывает как двусоставные, так и односоставные структуры. Типичным формальным средством выражения деагенности в чешском, польском, в южнославянских языках и отчасти также в русском языке оказывается возвратная глагольная форма. Таким образом, аспект деагенности в противоположность другой трактовке действия (агенсной или чисто безагенсной) можно обозначить в виде символов VF refl — VF non refl. Кроме того, разумеется, деагенсно стилизуемые действия в отдельных славянских языках могут в различной мере выражаться еще по-другому, например, с помощью форм т. наз. описательного пассива (*Střecha je opravována*; *O tom je teď hodně diskutováno*), в русском языке, например, также с помощью конструкций вроде *Об этом сейчас много дискутируют*

и т. п. 4. Количество обязательных компонентов, конституирующих сказуемое данного типа предложения.

Определяя фразовые типы, надо соблюдать не только сами эти критерии, но также их отмеченную иерархию. Это дает возможность охватить фразовые типы на разных уровнях абстракции и описать их в их системной взаимообусловленности и взаимоотношениях (см. схему на стр. 24).

Далее автор занимается возможностями применения трансформационных операций при отграничении основных типов предложения от их вариантов, возникающих путем дальнейшего распространения типов предложения, а также от их модальных дериваций в плоскости т. наз. волевой модальности и модальности в смысле степени достоверности. С помощью этих операций можно вскрыть конститутивные и неконститутивные элементы формулы предложения и уточнить их семантическую интерпретацию. Это показано на конструкциях с т. наз. свободным дательным падежом в чешском языке.

Проблематика фразовых типов, на взгляд автора, не исчерпывается только установленным и описанием структур в синтагматико-предикативной плоскости. Здесь имеется еще весьма важная плоскость модального строения, в которую проецируются все эти часто „грамматические“ типы предложения. Строительными элементами предложения на модальном уровне являются глагольное наклонение, вид заключительной интонации (т. е. или конклюдивная каденция, или антикаденция), иногда еще т. наз. фразовые частицы. Путем комбинации этих элементов возникают основные модальные схемы, т. е. типы предложения в плоскости модального строения, в грамматиках традиционно обозначаемые в виде повествовательных, вопросительных, побудительных и пожелательных предложений. Названные модальные типы представляют четыре главных разновидности общей формулы ПРЕДЛОЖЕНИЯ в модальной плоскости:

(частица) † наклонение † конклюдивная каденция

Также модальные типы предложения при речевой реализации подвергаются той или другой модификации. Наиболее важными при этом оказываются такие модификаты, которые обусловлены эмоционально.

Многие речевые модификаты фразовых типов в синтагматико-предикативной или модальной плоскости приобретают характер устоявшихся конструкций. Поэтому они поддаются типизации и классификации. В дальнейшей перспективе исследования следовало бы также уделять внимание, а именно как в отдельных языках, так и со сравнительной точки зрения. Дело в том, что здесь находит свое применение функциональная точка зрения, которая всегда справедливо подчеркивалась в чешской лингвистической традиции.